

*Lät solä skin,
lät sånna blås*

KRING UNO FOGDES DIKTNING

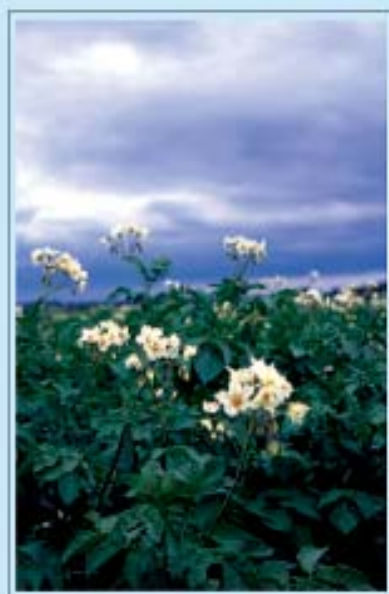

ANITA SVENSSON

LEIF FINNAS, SIV FORMAN, LARS HULDÉN

Malax museiförening

Lokal- och regionhistoriska bidrag 3

*Men liivä får i' ny fason
äv i bastant å stor portion
mä mjöölo malaxpääror.
Å sämbäl mä va hög i ton,
vi sviktar int i' sjölva tron
äv aaras villolääror.*

Så lyder sista versen i dikten *Na letä malaxmål* av **Uno Fogde** (1903-1960) där han under signaturen **Sagg-Matt** på äkta malaxdialekt beskrev sin hembygd. På rimmad vers levandegjorde

han bygdens natur och särdrag. Med ömhet och respekt men också med klar blick för svagheter hos de människor som levde och bodde i hans älskade Malax skildrade han liv och leverne i bygden under olika årstider.

Uno Fogde/Sagg-Matts dikter skrevs under tidsperioden 1930-1960 och publicerades till största delen i Vasabladet. De flesta dialekt-dikterna jämte ett urval av de högsvenska trycktes 1977 i en volym med titeln *Vässjor och dikter från Malax*.

Då 100 år nu förflutit sedan Uno Fogde föddes har Malax museiförening velat dokumentera skaldens liv och diktning i en mera omfattande utgåva. I denna volym ingår samtliga dikter på dialekt, alla tidigare icke-publicerade dikter på högsvenska och några av de mest omtyckta och reciterade högsvenska dikterna i nytryck. Samtidigt har olika sätt att stava österbottnisk dialekt lyfts fram till granskning. Sagg-Matt tillämpade sin egen variant men det finns också andra möjligheter.

Sagg-Matts dikter på dialekt kan sägas vara unika på det lokala planet. Men han har förvisso "kolleger" på annat håll och i andra språk-områden, bl a i Danmark där dialektskalden Anton Berntsen både i liv och dikt uppvisar stora likheter.

INNEHÅLL

- 8 Förord Leif Finnäs
10 Än lever Sagg-Matts dikter ..... ANITA SVENSSON
- 21 UNO FOGDE – liv och diktning**
23 ”Malax – jordens förnämsta plätt” ..... ANITA SVENSSON
31 En diktare och drömmare ..... ANITA SVENSSON
41 Jolgåbba å päärona ..... RALF NORRMAN
47 En bygdeskalds upphøjelse ..... EMIL KAUSTINEN
51 Tack och lov för dialekten! ..... SIV FORMAN
61 Anton Berntsen och Uno Fogde
– likheter och olikheter ..... SIV FORMAN
-
- 71 NA LETÄ MALAX-MÅL – ”Fölåt i kar som int kan dansk”**
73 I enkäl vårdikt
74 Naturi sjonger
75 Häddjä blommar
76 Såmarkveeldi
77 Jolgåbba å päärona
78 I lingonskooji
79 Kring julä ta tidi tå ja va bån
82 Ringdans fö bånä
84 Julä
85 Bånä gaar fram
86 Dagens lösen
87 Vi rööstar
88 Po handelsstämмо
89 Nativiteeti
90 Anjä tjääletji
91 Onjä slank linjo
- 92 Mossos Jossas amerikareiso
94 Na intröck från i Haparandareis
100 Vänlit men bistämt
102 Jåssas hippo
104 Na letä Malaxmåål
105 I kafikvinn å i tubakskar
106 Anjä arma pangsjon
108 Onjä flunso
109 Domdagsprofeeti
110 Bot fö tannvärtji
112 Tejjä ny namnä
113 Från Malax skärgåli
114 Deklareerinjä
115 Slöseri, sparsamheit å nöckerheit
116 Po skåvälsvensk
118 Breiv ti Onkel Sam (Mr Money)
120 I enkäl hyllningsdikt
122 Ti Gerda Sundbäck po 40-årsdaji

123 EFTERSKÖRD – Ur skrivbordslådan

- 125 Vårmelodram
126 Pingst
127 Pingstmorgon
128 Slåtermorgon
129 Till en ung mor i juli
130 Drömmen om ljuset
132 Havet
133 September
134 Jul
135 De vises tillbedjan
136 Appell
- 137 Mässa
138 En jänta gråter
139 Flygmaskinen
140 För havets offer
141 Till Solhems 40-årsfest
142 Till Långåminnes 50-årsfest
145 Till en ung femtioåring
146 Till Eva Anita
147 Till Leonard Svedberg
148 Till Hanna Svedberg på 85-årsdagen

149 PÄRLOR – Ur *Vässjor å dikter från Malax* (1977)

- 151 Angelus
152 Konfirmation
154 På mors dag
156 Avsked till mor
157 Till höstplöjaren
158 Fiolen min
160 Från klockstapeln
161 Malaxvisa

163 KÅSERIER

- 165 I nagär vemodsfulla minnen från ta tidi ja va agent
167 I stassreis po julaftoni
170 Namnsdaskalasä
173 Ijä arma högsvensk
175 Monnharpo
176 Malax storjetari
177 Hölis ä va i gaang tå vi va utåpo

179 SAMORDNING SOM STILISTISKT GREPP

- 181 Samordningar i Sagg-Matts diktning ..... SIV FORMAN

187 SAGG-MATTS DIALEKT I SKRIFT OCH TAL

- 189 Att skriva, läsa och uttala Sagg-Matts dialekt ..... LEIF FINNÄS
191 Att skriva Malaxdialekt ..... LARS HULDÉN
195 Tre Uno Fogde-texter i uttalsnära skriftåtergivning ..... LEIF FINNÄS

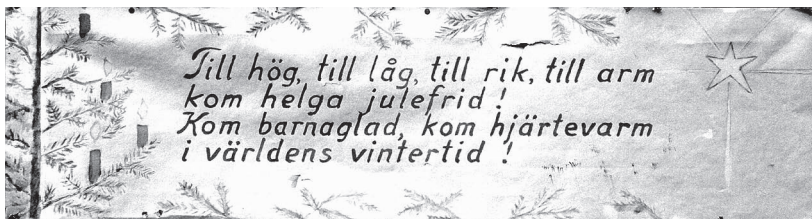
207 FÖRTECKNING ÖVER DIALEKTORD

FÖRORD

När **Malax museiförenings** nybildade lokalhistoriska grupp vårvintern 2001 inledde sin verksamhet med att gå igenom vilka olika aspekter av kommunens historia som borde uppmärksammas, noterade vi på det konstnärligt-kulturella området bl.a. att bygdediktaren Uno Fogdes hundraårsminne 2003 på något sätt borde ihågkommas. Förberedelser inleddes småningom för att sammanställa en från början ännu ganska anspråkslöst planerad minnesskrift, närmast tänkt att utgöra ett komplement till den i två upplagor 1977-78 utgivna samlingen *Vässjor å dikter från Malax*, och att i huvudsak omfatta endast tidigare opublicerade alster jämte enstaka artikelbidrag. Arbetet med uppgiften aktualiserade ändå ganska snart nya uppslag och möjligheter till infallsvinklar, vilket också ledde till att ytterligare medarbetare engagerades. I den bok som nu slutligen föreligger blir Uno Fogde och hans litterära gärning sålunda belyst ur rätt varierande perspektiv av flera olika skribenter, och boken innehåller också många redan tidigare publicerade texter. Med tanke på att många av bidragen i boken fokuseras på dialekt och dialektdiktning, ansågs det bl.a. befogat att medta samtliga kända dikter och kåserier på Malaxmål, som Uno Fogde skrev under pseudonymen Sagg-Matt.

Museiföreningen hoppas att boken, utgiven som nr 3 i föreningens skriftserie *Lokal- och regionhistoriska bidrag*, skall medverka både till att bevara minnet av Uno Fogde och till att rikta förnyad uppmärksamhet mot hans litterära gärning, också mot sådana aspekter av denna, som inte tidigare berörts. Trots att det snart gått ett halvsekel sedan Uno Fogde lade ned pennan har han mycket att ge en sentida läsare som besitter förmåga att uppskatta hur en driven diktare av traditionellt snitt kan förmedla olika tanke- och känslolägen, ända från det raljanta och ironiska till det lyriska och andaktsmättade – och detta inte bara på högspråk utan också på sin hembygds dialekt. Fogdes dikter och kåserier har dessutom stort lokalhistoriskt värde och förmedlar tidsbilder som inte bör få blekna bort. Bland mycket annat konfronterar han oss med gamla bygdeoriginal och självutkorade profeter, med folklig läkekonst vid tandvårksstillbud, med det tidiga 1900-talets sedvänjor beträffande allt från julfirande till ynglingars besök på flickkamrarna, med tider av amerikaemigration, svensketskamp, ransonering och genombrott för nya namnskick och kvinnliga slankhetsideal.

Av alla de personer som deltagit i arbetet med boken vill museiföreningen särskilt tacka Anita Svensson för det arbete hon åtagit sig med att överföra alla i boken publicerade Fogde-alster samt Norrmans och Kaustinens artiklar till datorskrift, avfatta egna artikelbidrag, och bära

Uno Fogde var inte bara litterärt och musikaliskt begåvad. Denna julaffisch tillverkad för Artur och Lydia Finnäs lanthandel på Kyrkbacken visar att han även kunde teckna och texta ”slögt”.

huvudansvaret för redigeringen av hela boken förutom de avslutande delarna rörande Malaxdialekten. Som yrkesskribent och dessutom nära släkting till Uno Fogde har hon haft unika möjligheter att på ett engagerande och inkännande sätt belysa denne både som människa och poet. Mycket gladda oss också Malaxbördiga Siv Formans intresse, för att inte säga iver, att medverka med bidrag från sina speciella språkforsknings- och geografiska perspektiv. Genom att lyfta fram dansken Anton Berntsen påminner hon oss om att bygdeskalder som Uno Fogde haft syskonsjälär världen över, och ger oss ytterligare övertygande belegg för hur ett språks dialekt kan tjäna som ett värdefullt och värdigt uttrycksmedel också för poetiskt bruk.

Undertecknad har haft koordinerande uppgifter och svarat för uppläggningsen av de avslutande avsnitten rörande Malaxdialekten. Här presenterar professor Lars Huldén auktoritativa utgångspunkter för hur dialekt kan återges i skrift, och vidare bör nämnas följande personer, som deltagit vid inläsningen av dialektexemplen på CD-skiva, eller medverkat i den ”ordtolkartalko” som låg till grund för ordförteckningen: Siri Hagback, Viktor Liljekvist, Margaretha Lindholm, Brita Nordström, Karl-Johan Sjöström, Oskar Smulter och Mayvor Sundbäck. För nödvändig hjälp vid bearbetandet av den sista hårda kärnan av verkligt svårtydda dialektord har FD Peter Slotte vid Forskningscentralen för de inhemska språken beredvilligt stått till tjänst. Göran Strömfors har svarat för bildredigering och layout och handhaft till tryckteknik och -ekonomi hörande angelägenheter.

För bokprojektet har erhållits ekonomiskt stöd i form av penningmedel från Svenska Österbottens kulturfond och Svensk-Österbottniska Samfundet.

Malax, Kyrkbacken, den 23 november 2003

För Malax museiförening r.f.:

Leif Finnäs

ÄN LEVER SAGG-MATTS DIKTER

År 1977 utkom diktboken *Vässjor och dikter från Malax* av Uno Fogde (1903-1960), eller Sagg-Matt som han kallade sig när han skrev på dialekt. Utgivningen tillkom på initiativ av Nils Bonn, dåvarande ordförande i kommunens kulturnämnd. Boken rönte stor uppskattning och har gett material till mången uppskattad programpunkt i form av recitation vid hembygds- och andra fester.

De dikter som ingår i boken var ett urval, gjort av min mor Ellen Maans och mig i samråd. Vi gallrade bort dels de dikter som vi tyckte var onödigt långa, dels sådana som kanske förlorat sin aktualitet eller motivmässigt var en upprepning av någon annan dikt. Vissa ansåg vi också vara något ofullgångna och bedömde det så att skalden själv helst skulle ha bearbetat dem innan han hade velat se dem i tryck.

När jag nu, i samband med att 100 år förflutit sedan skaldens födelse, blev kontaktad av Malax museiförening med förfrågan om jag kunde bidra med opublicerat material och själv medverka i denna utgåva, ställde jag mig först tveksam. Fanns det verkligen något efterlämnat material av Uno Fogdes penna som ännu var värt publicering?

Så småningom lät jag mig övertalas. Denna samling skall ses som en dokumentation av Uno Fogdes livsgärning, där det dokumentära/informativa om och kring skalden och hans diktning har större tyngd än den konstnärliga kvaliteten. I samband därmed har vi också valt att publicera två intressanta artiklar ur Vasabladet sommaren 1977, då boken *Vässjor och dikter från Malax* var ugnsfärsk: framlidne professor Ralf Norrmans djupt personliga analys av dikten *Jolgåbba å päärona* samt Vbl:s dåvarande litteraturanmälare Emil Kaustinens recension, som delvis kan ses som ett diskussionsinlägg med anledning av Norrmans artikel.

Professor Lars Huldén har haft vänligheten att rent allmänt redogöra för hur man kan gå tillväga ortografiskt när man skriver på dialekt. Uno Fogdes egen rättstavning i dialektdikterna är i högsta grad "heimlaga", eller eventuellt ett resultat av samarbetet med Neger, alias mag. Einar Hagman, som var hans kontakt på Vbl:s redaktion. Troligen har de två enats om en modell som skulle göra texten så lättillgänglig som möjligt. Här finns många inkonsekvenser i stavningen, vilket till någon del kan bero på att dikterna tillkommit under en lång tidsperiod, på 1930-, 40- och 50-talen. Ingenting har dock i detta sammanhang rättats eller ändrats från den ursprungliga versionen.

Siv Forman, född Smulter i Malax, skrev under sina litteraturstudier vid Åbo akademi en laudaturuppsats om Sagg-Matts diktning. Hon är sedan 30 år bosatt i Danmark, där hon kommit att ingående engagera sig i

"Hämöörä steig na grader straxt/ tå öga såg va gottabakst/ som bolä diina ondi."
Fr v Uno och Ellen Maans, mor Sofia Fogde, Ejnar och Anni Uusitalo samt Uno Fogde.

danskt landsbygdsmål, utgående från sitt intresse för dialekter i Österbotten. Hon gör i denna skrift bl a en intressant jämförelse mellan Uno Fogde och den danska författaren Anton Berntsen (1873-1973), som liksom Fogde diktade både på standardspråket och sin hembygds dialekt.

Uno Fogdes/Sagg-Matts dikter publicerades huvudsakligen i Vasabladet men också i en del andra tidskrifter, typ jultidningar. Själv brydde han sig aldrig om att bygga upp ett arkiv, vilket försvårat dokumentationen. Det mesta har legat gömt i min mor Ellens (d. 1988) kvarlåtenskap – hon tillhörde lyckligtvis den framsynta typ av människor som sparar på "allt möjligt".

Jag kan tyvärr inte garantera att denna volym är heltäckande, trots att den innehåller 21 "nya" dikter på högsvenska samt fyra på malaxdialekt och fem prosakåserier på dialekt, som inte ingick i den förra boken. Ur den samlingen har vi valt att nytrycka samtliga dikter på dialekt och några på högsvenska, främst sådana som nämns i texterna i denna volym eller som blivit speciellt omtyckta av den diktläsande allmänheten.

Där det varit möjligt har årtal angetts för dikternas tillkomst. Tyvärr finns det många luckor i den dokumentationen.

Jag gläds över att detta projekt blivit verklighet och att min morbror Unos minne fortfarande står så levande bland malaxborna. Ändå vill jag göra en liten avbön till honom i hans himmel: det var väl tillåtet att renskrapa alla skrivbordslådor?

Anita Svensson